

K otázce jednoty Machiavelliho díla

Jaroslav Kudrna

Otázky jednoty Machiavelliho díla je otázkou skutečně problematickou a možno říci, že doposud nebyla uspokojivě vyřešena. Názory jednotlivých interpretů se dvojí. Někteří zdůrazňují vnitřní diskrepanci v Machiavelliho názorech, především jak se projevuje mezi Machiavelliho spisem *Il Principe*, spisem, který podle nich byl již projevem státní a politické teorie absolutismu, a spisem, v němž se odrážejí Machiavelliho republikánské názory, tj. *Discorsi*.

Tento rozpor v hodnocení je již staršího data. Vystoupil např. do popředí vlastně už v osvěcenském období, kdy byl poprvé s velkou vehemencí položen důraz na Machiavelliho republikánské myšlenky. Pokusy o vysvětlení této diskrepance v Machiavelliho dílech byly a jsou různé.¹ Někdy se např. v *Il Principe* spatřuje pamflet zaměřený proti absolutistickému panství, jindy se naopak zdůrazňuje Machiavelliho služebnost k Mediceům. A nechybí případy, kdy se naopak klade důraz na jednotu Machiavelliho názorů, přičemž se ovšem jedním dechem zdůrazňuje, že ji Machiavelli nemohl dodržet, že jí nutně musela zvíkat historická nutnost a podobně. Ačkoli Machiavelli sám byl přívrženec republiky a osobním zaměřením byl republikán, podrobil se historické nutnosti a smířil se s myšlenkou, že nezávislost Itálie může být zajištěna jenom absolutní mocí knížete (G. Ritter a Fr. Meinecke.)²

Jiní autoři, jako např. Renaudet,³ kloní se k názoru, že u Machiavelliho šlo v podstatě o dvojí postoj k historické realitě, postoj, který ovšem nebyl stabilní. V obou případech, tj. v *Il Principe* a v *Discorsi*, jde prý u Machiavelliho o různé státně politické projekce, které mají za úkol zcela od-

¹ Přehled posledních názorů podává H. Baron, *Machiavelli: the republican citizen and the author of the Prince*, *English historical review*, 1961, str. 217—222.

² Fr. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, Mnichov, Berlín, 1924, str. 51—52.

G. Ritter, *Die Dämonie der Macht*, Mnichov 1948, str. 186.

³ A. Renaudet, *Machiavelli*, Paříž 1942. Renaudet chápe Machiavelliho především jako tvůrce nové politické vědy. Renaudet zkoumá vědecké prvky v Machiavelliho spisech. Proto i „Kníže“ se mu jeví jako dílo vědecké, v němž především vidí problém využití násilí v dějinách (str. 218).

lišným způsobem postihnout vládní formy, které samy jsou v diametrální opozici, tj. na jedné straně jde o projekci republikánskou a na druhé straně o projekci tyranidy. Tak se tedy rozdílnost v Machiavelliho názorech vysvětluje vlastně jen změněným noetickým aspektem, který vyplývá buď ze současné politické situace anebo je podmíněn osobním Machiavelliho přístupem k určitým historickým událostem.

Konečně se setkáváme ještě se třetím pokusem vysvětlit základní rozdíly v Machiavelliho díle. Rozborem vnitřní struktury Machiavelliho díla snaží se např. R. König vysvětlit rozpor mezi *Il Principe* a *Discorsi* skutečností, že v podstatě Machiavelli sám nikdy nebyl vědcem, nýbrž jen pouhým literátem, který se estetickými prostředky snažil překonat propast mezi renesanční fikcí a skutečností.⁴

Z Machiavelliho, v němž se obvykle vidí politický realista, se tak stává v této koncepci estét, který vcelku libovolně konstruoval podle svých fikcí různé státní útvary. A takovým produktem estetické produkce jeví se R. Königovi především Machiavelliho spis *Il Principe*. Jak by jej totiž jinak mohl napsat realista, který úzce spolupracoval se Soderinim a byl vyhraněným stoupencem republiky?

Někteří interpreti se konečně snaží vysvětlit vnitřní rozpory Machiavelliho spisů historicky a hledají jejich zdůvodnění ve vlastní genesi Machiavelliho díla. Jako příklad takového pokusu možno uvést názory Chabodovy. F. Chabod vychází z téze, že v době, kdy Machiavelli počal s prací na spise *Il Principe*, nutně již musil dokončit první knihu *Discorsi* a možná, že napsal i některé pasáže z dalších dvou knih tohoto spisu.⁵ O tom např. svědčí podle Chaboda zmínka v *Il Principe*, v níž Machiavelli výslovně podotýká, že nebude v tomto spise diskutovat o republice, ježto tak již učinil v jiné své knize. Chabod při tom odmítá názor Gilbertův a Baronův, podle nichž se tato zmínka týkala jiného spisu než *Discorsi*, a tvrdí, že se vztahuje přímo ke konceptu, který se snad stal právě později jejich základem. Chabod zastává dále tézi, že *Il Principe* mohl vzniknout v letech 1513—1514 a odmítá důvody, které se uvádějí pro jeho pozdější datování, podle nichž spis vznikl až v roce 1515.⁶ Názor, který Chabod vyslovuje, je vcelku naprosto přesvědčivý. Tak např. zmínka v 11. kapitole *Il Principe* o francouzském králi vznikla nepochybně r. 1513, kdy francouzský král byl donucen k jednání s papežem. Též zmínka o Švýcarech v 13. kapitole je slučitelná se situací, jež nastala po bitvě u Novary. Rovněž zmínka o Ludvíku XII. nemohla být koncipována r. 1515, ježto Ludvík již v lednu t. r. umírá. Ovšem nutno říci, že Chabod není

⁴ R. König, N. Machiavelli, *Zur Krisenanalyse einer Zeitwende*, 1941.

⁵ F. Chabod, *The prince, Myth and reality, Machiavelli and the renaissance*, Londýn 1958, str. 31.

⁶ F. Chabod, dílo citované, str. 36.

v anglickém vydání své starší italské práce důsledný a připouští některé možné změny v textu *Il Principe* po roce 1515.

Chabod se nikterak nesnaží úplně překlenout rozdíly mezi *Il Principe* a *Discorsi*, a nejde tudíž tak daleko jako italský historik 19. století Villari, který zastával názor o identitě obou děl.⁷

Pro Chabodovy názory konec konců svědčí i skutečnost, že v 2. knize 1. kap. a v 2. knize 20. kap. *Discorsi* narážíme nepochybně na místa, která mají bezprostřední vztah k *Il Principe*. Machiavelli zde podotýká, že *Il Principe* je spisem, v němž řeší obdobnou problematiku jako v *Discorsi*, tj. zabývá se pronikáním Římanů do jiných zemí. Konstatuje výslovně: „ale o tom jsem již pojednal obšírně v mém díle *Kníže*“.⁸ V 2. knize 20. kap. *Discorsi* se pak zabývá poměrem knížete a republiky k cizím žoldnéřským vojskům, tedy problémy, které již rozpracoval v *Knížeti*.⁹

Chabod doplňuje pak tyto argumenty historicky a říká, že se Machiavelli inspiroval příkladem římské republiky, později však poznal neudržitelnost republikánské koncepce, a proto se stal prakticky mluvčím signorie. Machiavelli tak předešel ve svých názorech pozdější teoretiky absolutismu.

Je nepochybné, že Chabodova koncepce má řadu sporných bodů. Nejzávažnější námitka, kterou je možno Chabodovi adresovat, týká se problému, zda v Machiavelliho *Discorsi* šlo skutečně o teorii absolutismu, a to i v těch kapitolách, v nichž řeší obdobnou problematiku, jako v *Il Principe*.

Nejzávažnější námitky v tomto směru vyslovil H. Baron.¹⁰ Baron předně popírá, že Machiavelli přerušil svou práci na *Discorsi* počínaje 18. kapitolou I. knihy a že zde tedy šlo o přímý přechod od této kapitoly k *Il Principe*. Machiavelli měl v 17., 18. a 55. kapitole první knihy *Discorsi* na mysli především obnovení právního řádu v Toskáně, tedy v krajině, kde se plně ještě nevyvinuly formy feudálního státu.¹¹

K tomu pak přistupuje i ta skutečnost, že se nám o samotných *Discorsi* uchovala zpráva, že je Machiavelli koncipoval na podnět diskusí v Orti Oricellari. Tomu nemohlo být dříve než v r. 1515.

Kromě toho se Baron kloní k názoru Gilbertovu, podle něhož pouze

⁷ F. Chabod, dílo citované, str. 40.

⁸ Sarebbe da mostrare a questo proposito il modo tenuto dal popolo romano nello entrare nelle provincie d'altrui, se nel nostro trattato de Principati non ne avessimo parlato a lungo.

N. Machiavelli, *Il Principe e discorsi sopra la prima deca di Tito Livio a cura di S. Bertolli*, Milán 1960 v *Discorsi* kn. II, kap. 1, str. 278.

⁹ Se io non avessi lungamente trattato in altra mia opera quanto sia inutile la militia mercenaria ... ma avendo altrove parlato a lungo sarò in questa parte briève *tam-též* str. 338.

¹⁰ H. Baron, dílo citované, str. 232—233.

¹¹ H. Baron, dílo citované, str. 235.

první kniha *Discorsi* sloužila jako ucelený traktát politický, kdežto ostatní části Machiavelli koncipoval především jen jako komentář k Liviovi.¹²

K tomuto přistupuje i Baronovo zjištění, že Machiavelli v době, kdy psal *Knížete*, měl vcelku stejný poměr k antice jako v předcházejícím období, kdy např. podával zprávy z Německa florentské signorii.¹³ Vcelku pak dochází Baron k názoru, že *Discorsi* byly napsány až po *Il Principe*, a tudíž že zmínka v *Discorsi* o této knize byla vsunuta do spisů až dodatečně.

Odtud pak Baronův názor na Machiavelliho „*Knížete*“ vcelku. Machiavelli chtěl podle Barona nabídnout medicejskému knížeti syntézu své vlastní zkušenosti z období florentské republiky a z bojů o upevnění florentského panství v severní Itálii. To, čemu se naučil prakticky ve službách florentské republiky, mělo nyní sloužit jako návod pro politická jednání s knížetem. Teprve později Machiavelli zobecnil pod dojmem svých humanistických studií své politické zkušenosti. Tak se tedy opět rozdíl mezi vnitřním obsahem Machiavelliho spisů vysvětluje genetickým aspektem.¹⁴

S otázkou jednoty Machiavelliho díla je spjat i problém spisu *Istorie Fiorentine*. Je totiž pravda, že mnohé problémy z florentských dějin byly totiž dříve nadhozeny v *Il Principe* a v *Discorsi*. Zde se jich však Machiavelli dotýká v jiné souvislosti, tj. z hlediska aspektu úpadku florentské společnosti, který Machiavelli velmi těžce prožíval právě v době, kdy psal florentské dějiny.

Zároveň je však nutné si položit otázku, zda všechny vytčené etapy Machiavelliho myšlení, tj. období do r. 1512, období děl *Discorsi* a *Il Principe* a období *Istorie Fiorentine*, nemají společné jádro, zda se ve všech třech neskrývá stejné jádro hodnocení, či případně, zda se projevuje změna v hodnocení i v zachycení samotných historických a státních skutečností.

Jeho základní měřítko, které se nabízí při tomto srovnání, možno vytknout Machiavelliho vztah k souboru společenských poměrů, který byl pozdějšími státními teoretiky označován jako „občanská společnost“ (*civil society*); v našem případě jde ovšem o společnost s vyhraněnými měšťanskými rysy.

Tak např. jak v *Il Principe*, tak v *Discorsi* vyslovuje Machiavelli názor, že občanská svoboda je základním předpokladem velikosti státu. Jako příklad uvádí osudy Athén po vládě Peisistratově. Základem hospodářského rozmachu, říká, je vždy právní sekurita, „Každý rád zmnoho-

¹² H. Baron, dílo citované, str. 237.

¹³ H. Baron, dílo citované, str. 243.

¹⁴ H. Baron, dílo citované, str. 248—253.

násobuje své statky, ví-li, že jich bude moci užívat".¹⁵ V *Il Principe* pak Machiavelli přímo konstatuje, že předpokladem politických úspěchů knížete je, že se nesmí dotknout majetku a žen poddaných, neboť mnohem snáze zapomene člověk na vraždu svého otce než na loupež a ztrátu svého dědičného podílu.¹⁶

Jako červená nit se táhne Machiavelliho spisy myšlenka o sekuritě a uplatnění zákonů v německých městech. Machiavelli si udělal obraz o německém městě za svého pobytu v Německu a analyzoval vnitřní poměry v německých městech především ve svých dopisech adresovaných florentské signorii.

Machiavelli ve všech svých spisech konstatuje, že bohatství Německa vytvářejí prakticky města. Na prvním místě pak chválí jejich finanční nezávislost. V *Il Principe*, stejně jako v *Discorsi* zjišťuje, že společenské instituce německých měst umožňovala prakticky i jejich obranyschopnost.¹⁷

Další společný rys základních Machiavelliho spisů, obdobné hodnocení jevů, objevuje se na místech, kde zkoumá funkci společenských institucí. Machiavellimu šlo především vždy o zachování těch institucí, jež zajišťují legalitu, a proto vysoce oceňuje funkci francouzského království. Mluví např. o Francii v *Il Principe* v tom smyslu, že Francie je říší s nejlepším správou. Jako důvod pro toto své tvrzení uvádí, že ve Francii správně fungují instituce,¹⁸ které zajišťují jednak svobodu lidu, jednak bezpečnost panovníkovu.

Z politických institucí pak oceňuje na prvním místě francouzský parlament. Podle Machiavelliho je francouzské království založeno na rovnováze. Francouzskému králi se podařilo udržet na uzdě šlechtu a tím zároveň i zajistit, že nebude nenáviděn lidem. Machiavelli zde vlastně opět shrnuje a analyzuje zkušenosti, které popsal již ve svých zprávách ze své francouzské legace.

Shoda v základních spisech se pak projevuje i na místech, kde se Machiavelli dotýká úlohy pevností v současném válečnictví. Jak v *Il Principe*, tak i v *Discorsi*¹⁹ podává Machiavelli negativní charakteristiku pevností z hlediska současného válečného umění. Mezi oběma spisy je ovšem jistý

¹⁵ ... perchè ciascuno procrea voluntieri quegli figliuoli che crede potere nutrire, non dubitando che il patrimonio gli sia tolto e ch'è si conosce non solamente che nascono liberi e no schiavi.

Machiavelli, *Il Principe e discorsi...* v *Discorsi* kn. II, dílo citované, kap. 2, str. 284.

¹⁶ Machiavelli, *Il Principe*, dílo citované, str. 88. *Discorsi*, kn. II, kap. XXIX, dílo citované, str. 255.

¹⁷ Machiavelli, *Il Principe*, díl. cit. kap. X, str. 49.

¹⁸ Machiavelli, *Il Principe*, kap. IX, dílo citované, str. 77.

¹⁹ Machiavelli, *Il Principe*, dílo citované, str. 88. *Discorsi*, kn. II, kap. XXIX, dílo citované, str. 349—355.

rozdíl. Machiavelli v *Il Principe* totiž připouští, že pevností může použít kníže, pokud se bojí svých poddaných. Na druhé straně však právě z technického hlediska zjišťuje, že pevnosti, které budoval Sforza v Miláně, nebyly mu nakonec nic platné. Nesmíme ovšem zapomenout, že u Machiavelliho i v *Il Principe* převládá při hodnocení úlohy pevností ironický tón. Machiavelli konec konců uvádí jako pozitivní příklad ony panovníky, kteří sami strhli pevnosti, např. vévodu Guida z Ubalda nebo vévodu z Urbina.

Shody v hlavních Machiavelliho spisech se projevují i v ocenění úlohy Savonaroly především z hlediska výsledků jeho politické činnosti. Tak např. v *Il Principe*²⁰ Machiavelli ukazuje, že Savonarola neuspěl ve své

²⁰ Machiavelli, *Il principe*, kap. VI, dílo citované, str. 32.

politické činnosti proto, že se mu nedostávalo moci udržet své přívržence ve víře v sebe a že nebyl schopen donutit k této víře ty, kdož o tom pochybovali. V *Discorsi* mu vytýká totéž, ovšem s tím rozdílem, že klade do popředí Savonarolovy mravní kvality, tj. především kvality morálně politické (stejně jako stupeň vzdělání, jehož dosáhl). V *Discorsi* se o Savonarolovi říká, že rezignoval prakticky na provedení svých opatření. Machiavelli zde konec konců zaujímá shodné stanovisko s názory, jež vyslovil v *Il Principe*.²¹

Méně styčných bodů mezi *Il Principe* a *Discorsi* lze nalézt, pokud jde o Machiavelliho poměr ke knížeti Valentinskému. Zajímavé ovšem je, že právě v *Il Principe* Machiavelli především vyzdvihuje jeho protifeudální postoj. Proto zde odsuzuje feudály, kteří podle něho spíše vykořisťují své poddané a stávají se naprosto nemorálními. Za zásluhu knížete Valentinského považuje, že zabránil jejich častým loupežím a jiným násilnostem. Podle Machiavelliho šlo knížeti Valentinskému v podstatě o takovou formu vlády, jež by plně obnovila právní stav.

Právě na osobě knížete Valentinského je možno ukázat, že Machiavelli připisuje království realizaci oněch cílů, jež byly spjaty i s politikou měšťanstva. Vysoce např. zdůrazňuje i instituci občanského soudu, již zřídil kníže Valentinský ve středu svého území, soudu s vynikajícím předsedou, na němž bylo postoupeno místo zástupcům měst.²²

Machiavelli se nepochybně při tomto hodnocení mohl opřít o své zkušenosti v jednání s knížetem Valentinským, které konec konců popsal ve svých dopisech florentské signorii.²³ Je konec konců i dobře známo, že kníže Valentinský zaručil r. 1502 především svobodu a bezpečnost florentským obchodníkům (tj. právo volného průchodu a styku s domácími občany).

²¹ Machiavelli, *Discorsi*, kniha I, kap. XI, dílo cit., str. 163.

— — kniha I, kap. XLV, dílo cit., str. 233.

— — kniha III, kap. XXX, dílo cit., str. 468.

²² Machiavelli, *Il Principe*, kap. VII, dílo citované, str. 37.

²³ Machiavelli, *Lettere* Milán 1961, str. 45 a n.

Příznačné ovšem je, že v *Discorsi* se Machiavelli dotýká knížete Valentinského neutrálně — jen z hlediska vnější politické akce.²⁴

Pokusme se nyní ukázat, v čem spočívají některé nepopiratelné rozdíly mezi oběma díly. První základní rozdíl je možno vidět v tom, že se v *Il Principe* rozšiřuje pojetí tyranidy za rámec pojetí tyranidy v *Discorsi* a klade se velký důraz na prosazení nových řádů silou. Machiavelli zde prakticky nezkoumá zavedení nových řádů na základě vnitřní regenerace státu, nýbrž jen z hlediska možného výboje. Při tom využívá některých skutečností, s nimiž se seznámil v životě florentské republiky. Tak např. v 6. kapitole v *Il Principe* hledá důkaz pro své tvrzení, že ozbrojení proci obyčejně zvítězili, kdežto neozbrojení podléhali. Ukazuje například, jakou úlohu hrálo násilí nejen v činnosti Mojžíše, Tyra, Hierona ze Syrakus, Thesea, nýbrž i u Romula a Savonaroly.²⁵ Musíme mít na mysli, že považuje i v *Discorsi* Mojžíše, Thesea, Romula a Savonarolu za kladné postavy. V dalších kapitolách *Il Principe* je pak uveden jako příklad kladných historických postav i Cesare Borgia, kníže Valentinský.²⁶

Při tom má Machiavelli ovšem stále na mysli takovou formu vlády, kdy jedinouvláda — tedy tyranida — vznikla proto, aby zajistila určitá práva měšťanstva (*popolo*). Nejde tedy zdaleka o vládu šlechty. Machiavelli hledí na absolutní vládu, která by preferovala šlechtu, velmi skepticky a mluví neustále o šlechtě jako o potenciálním nepříteli nového panovníka.²⁷ Ukazuje se, že vláda jednotlivce je mnohem snazší ve státech, v nichž se kníže může opřít o lid.²⁸ Tu prakticky stačí jedno: neutiskovat lid a tedy zaručit mu právní bezpečnost. Proto Machiavelli popírá oprávněnost přísloví, že ten, kdo se opírá o lid, staví na písku. Naopak zdůrazňuje pozitivní kvality lidu.²⁹

Konečně se nabízí srovnání 18. kapitoly I. knihy *Discorsi* s *Il Principe*. Machiavelli si v této kapitole klade závažnou otázku, zda ve zkaženém městě stačí zákony k zamezení mravní zkázy. Je toho názoru, že zákony v tomto případě plně nevyhovují, a navrhuje, aby se postupovalo mocenskými prostředky. Při tom je ovšem podle něho nutné, aby se politické akce chopil vhodný muž, který státu vnutí nové zřízení vnější mocí, přičemž forma vlády, kterou volí, bude spíše formou monarchistickou než republikánskou.³⁰

²⁴ Machiavelli, *Discorsi*, kn. I, kap. XXXVIII, dílo cit., str. 220.

— — kn. II, kap. XXIX, dílo cit., str. 352.

— — kn. III, kap. XXVII, dílo cit., str. 462.

²⁵ Machiavelli, *Il Principe*, kap. VI, dílo citované, str. 36.

²⁶ *Tamtéž*, kap. VII, dílo citované, str. 37.

²⁷ *Tamtéž*, kap. IX, dílo citované, str. 45—46.

²⁸ Machiavelli, *Il Principe*, kap. IX, dílo citované, str. 47.

²⁹ E non sia alcuno che repugni a questa mia opinione con quello proverbio trito, che chi fonda in sul popolo, fonda in sul fango, *tamtéž* [dílo cit., str. 47].

³⁰ Machiavelli, *Discorsi*, kn. I, kap. XVIII, dílo cit., str. 182.

Je zřejmé, že v tomto případě jde sice o pojetí moci, které konec konců se hodí i do celkové koncepce *Il Principe*, ale zdaleka se nekryje s koncepcí státu z *Il Principe* vcelku. V tomto spise se totiž Machiavelli zabývá — máme-li na mysli italské signorie — spíše signoriemi feudálního typu, než signoriemi městskými, tedy zobecňuje např. zkušenosti takové signorie, jakou byl v jeho době Milán. Při tom jsou republikánské formy přechodu k tyranidě zařazeny do *Il Principe* pouze okrajově.

Není též bez zajímavosti, že v *Il Principe* Machiavelli zdaleka nezdůrazňuje republikánské příklady z antiky, nýbrž hledá v antice ony prvky, které jsou paralelní s oněmi vládními formami, jež analyzuje v *Il Principe*. Jak známo, zabývá se v tomto spise např. říšemi typu Kyra nebo Daria anebo při nejlepším tyranidou Agathoklovou.³¹ Z římských dějin pak uvádí pouze ony příklady, z nichž je možno vyvodit poučení pro mocenskou a vojenskou politiku současnosti a nikoliv paralely, které by se mohly stát základem úvah o současném politickém zřízení.

Totéž je možno říci i o využití příkladů z florentských dějin. Při tom je ovšem pochopitelné, že z hlediska *Il Principe* se přesunuje i důraz na jednotlivé jevy ve společenském životě. Tak např. v *Il Principe* Machiavelli pojednává na prvním místě o armádě — tedy nikoliv o zákonech — i když ovšem jinak zdůrazňuje, že „nejsilnějším základem starých, nových a smíšených států jsou dobrá armáda a dobré zákony“.³² Zajímavé též je, že o vlastní problematice zákonů mluví Machiavelli v *Il Principe* mnohem méně než v *Discorsi*. Machiavelli se např. vyhne otázce zákonů v *Il Principe* tím, že vyzdvihne skutečnost, že dobré zákony nemohou existovat bez vojska (mluví při této příležitosti o vojenském a zbrojním stavu).³³ Především z vojenského hlediska je používáno v *Il Principe* i příkladů z Říma a Sparty.

Při tom je podle Machiavelliho typické, že z hlediska účelného politického jednání oceňuje v *Il Principe* kladně i Caesara;³⁴ z ostatních římských císařů ovšem jenom ty, kteří si dovedli zachovat alespoň zdání legality vlády. Zřejmě se tedy v *Il Principe* přesunuje důraz ze zákona na vlastní mocenskou akci.

Je ovšem pravda, že toto není výlučně záležitost pouze *Il Principe*. Lze se o tom přesvědčit rozborem některých kapitol v druhé a třetí knize *Discorsi*. Zde Machiavelli jasně vylučuje republikánské tradice, na něž se odvolával v prvních kapitolách 1. knihy *Discorsi*, a vůbec mnohá řešení

³¹ Machiavelli, *Il Principe*, kap. VIII, dílo citované, str. 41—43.

³² *Tamtéž*, kap. XII, dílo citované, str. 53.

³³ ... perchè non sono buone legge dove non sono buone arme, e dove sono buone arme conviene sieno buone legge, io lascerò indietro al ragionare delle legge e parlerò delle arme (*tamtéž*).

³⁴ Machiavelli, *Il Principe*, kap. XI, dílo cit., str. XX.

posunuje do jiné roviny, než na jakou jsme zvyklí z první knihy. Zajímavé ovšem je, že právě v těchto kapitolách druhé a třetí knihy *Discorsi Machiavelli* propadá značně relativismu. Týká se to např. kapitoly o spiknutích,³⁵ v níž jednak Machiavelli radí knížatům, jak se mají chránit před spiknutím, jednak varuje soukromé osoby před neuváženými akcemi proti panovníkům. Právě v této kapitole se Machiavelli příznačně odvolává výslovně i na spis *Il Principe*³⁶ a ve shodě s ním ukazuje, proč lidé sahají často k takovýmto extrémním prostředkům (hlavně tehdy, zneužije-li kníže své moci a poškodí je na majetku, životu a cti). Skoro doslovné jsou pak shody mezi *Discorsi* a *Il Principe* tam, kde se Machiavelli zabývá spiknutími a uvádí buď příklady z pozdního císařství nebo z orientálních monarchií, případně i evropských monarchií. Z dějin Florencie se zmiňuje jen o spiknutí rodu Pazzi proti medicejské diktatuře.

Relativismus, který je pro tuto kapitolu *Discorsi* příznačný, vyplývá zcela zákonitě z přesunutí hlediska. Je zřejmé, že zde jde o tytéž státní útvary, které stojí v popředí analýz v *Il Principe*.

Jakmile však Machiavelli přejde k druhé části kapitoly o spiknutích, v níž zkoumá, jaký význam mají různá spiknutí v rámci republiky,³⁷ pak relativismus mizí a spiknutí se nyní posuzují jak z technického hlediska, tj. zda uspěla či neuspěla, tak i z hlediska mravně-politického. Především se však Machiavelli snaží dokázat, že v řádných republikách jsou spiknutí zbytečná, neboť zde každý může použít při prosazení politických cílů zákonitých prostředků. Mimo to má republika mnohem lepší poměr k zasloužilým občanům než monarchie.

Nabízí se tedy nakonec otázka, zda lze vysvětlit rozdíl mezi *Il Principe* a *Discorsi* různým zaměřením obou děl. V *Discorsi* má Machiavelli před očima především oblast Toskány,³⁸ tedy vcelku obraz krajiny, v níž se podle něho mohl dobře vyvinout městský život, kde byla oslabena moc feudálů a kde převládala rovnost. Právě v této oblasti by podle Machiavelliho bylo možné obnovit spořádané politické poměry. Jedině zde by bylo možné aplikovat antický republikánský vzor. Ale tento vzor nemůže být rozhodně uplatněn v celé Itálii.

Machiavelli je si příliš dobře vědom, že by bylo v jeho době např. velmi těžké zřídít republiky např. v Miláně anebo v neapolském království.³⁹

Zdá se mu (v *Il Principe*), že Itálii je možné sjednotit pouze jedním způsobem, tj. prostřednictvím monarchie. Podle Machiavelliho je pak potřeba pouze nalézt muže, který by toto sjednocení uskutečnil. Bude-li pak

³⁵ Machiavelli, *Discorsi*, kn. VII, kap. VI, dílo cit., str. 390 a n.

³⁶ Tamtéž, kn. III, kap. VI, dílo cit., str. 391.

³⁷ Tamtéž, kn. III, kap. VI, dílo cit., str. 408.

³⁸ Tamtéž, kn. I, kap. LV, dílo cit., str. 257.

³⁹ Tamtéž, kn. I, kap. dílo cit., str. 256

takovéto sjednocení uskutečněno, překoná-li se jím současný stav roztříštěnosti, pak je vcelku lhostejné, jaké ideologie se při tom použije. Proto se Machiavelli obrací na Mediceje s výzvou, aby neváhali toto sjednocení prosazovat a zavedli tak pomocí nových institucí v Itálii zákonný stav.⁴⁰

Je tedy možno shrnout. Jak v *Il Principe*, tak v *Discorsi* vychází Machiavelli ze stejného zkušenostního jádra. Jeho postoj je určován reálným odhadem sil současné Itálie. Machiavelli je si vědom skutečnosti, že právě Itálie je zemí, v níž panuje nerovnost, zemí feudální roztříštěnosti. Proto studuje prostředky pro sjednocení především na zkušenostech současných monarchií. Vidí, že nová monarchie, jež by mohla vzniknout v Itálii a jež by tuto zemi sjednotila, nutně musí zaručovat i základní normy, jež by odpovídaly potřebám městského života. Nemůže tedy např. ignorovat prvek právní sekurity občanů. Z toho pak vyplývá, že pokud jde o samotné město a městské zřízení. Je v *Il Principe* hodnoceno pouze z hlediska monarchie, jako její část, což ovšem nebrání tomu, aby v *Il Principe* byla většina zásad městského života integrována do celého pojetí státu. Nelze tedy podle našeho mínění vidět rozdíl mezi *Il Principe* a *Discorsi* jen v různém přístupu k antické tradici. Rozdíly obou děl tkví především v tom, že skutečná antická tradice není v *Il Principe* možná vzhledem k úkolům, jež se snaží tento spis řešit. Neboť základní úkol — sjednocení Itálie — který byl vytčen v *Il Principe*, má být uskutečněn i v poměrech, v nichž převládají feudální vztahy, kde tedy město hraje podřazenou úlohu v rámci feudálního státu. K tomu pak ještě přistupuje skutečnost, že samotné *Discorsi* nevznikly prakticky jako dílo určené veřejnosti, nýbrž jako spis, v němž se Machiavelli sám vyrovnává s mnoha historicko-politickými problémy, tedy konec konců jako dílo, které bylo určeno především pro jeho osobní potřebu. Odtud i diskrepance mezi jednotlivými částmi *Discorsi*, zvláště pokud jde o ucelený politicko-teoretický výklad. S ním se vlastně setkáváme jen v prvních kapitolách první knihy, kdežto druhá a třetí kniha *Discorsi* představuje prakticky pouhou interpretaci *Livia*. Je to konec konců i pochopitelné, vezmeme-li v úvahu, že Machiavelli řadu kapitol *Discorsi* formuloval jako diskusní lekce pro *Orti Oricellari*.⁴¹

Machiavelli nepochybně navštěvoval *Orti Oricellari* od r. 1516 a zde se též vyhranilo jeho literární a filosofické vzdělání. Zároveň se však musil i v *Orti Oricellari* střetnout i s protichůdnými názory. Ovšem je možno říci, že právě vliv prostředí *Orti* zaručil jednotu názorů, jak se projevuje v Machiavelliho spisech *Discorsi* a *Arte della guerra*. Jde o jednotu, která dokonce některé vydavatele Machiavelliho spisů vedla k tomu, že od-

⁴⁰ Machiavelli, *Il Principe*, kap. XII, dílo cit., str. 105.

⁴¹ Rudolf von Albertini, *Das florentinische Staatsbewusstsein im Übergang von der Republik zum Prinzipat*, Bern 1955, str. 74 a n.

mítli vydat *Arte della guerra* v sebraných spisech, jelikož se všechny názory v tomto spise vyslovené podle nich nacházejí v *Discorsi*.

Celkem je možno říci, že mezi *Discorsi* a *Arte della guerra* jsou základní shody v těchto bodech: a) v důrazu, který se klade na vztah vojenských řádů k politice — tj. na závislost těchto řádů na politice —, na vzájemnou podmíněnost politiky a vojenské organizace,⁴² b) v tvrzení, že bez řádného vojenství upadá i politická vůle a naopak, že obnovení antické ctnosti může vést k obnovení vojenství, přičemž ctnost (*virtù*) vytlačí osobní zájmy a posílí smysl pro vojenskou disciplínu,⁴³ c) s tím je pák spjat i Machiavelliho odpor proti žoldnéřům, proti vojenským dobrodruhům, kteří vyvolávají nepořádky,⁴⁴ d) v odsouzení diktatury, a to i oné, jež je spjata s feudální signorií; projevuje se to např. při kritice Sforzy,⁴⁵ e) v obou spisech se klade velký důraz na republiku, v republice se spatřuje ideál vládní moci, nikdo se nedá tyranizovat, nikdo neohrožuje své přívržence a neusurpuje zbytečně moc,⁴⁶ f) v tvrzení, že válečné umění není a nemá být stavem dědičným a že po skončení vojenských operací se má každý navrátit k civilnímu povolání; jako příklad uvádí Machiavelli případ *Regula Atilia*, který po vyhrané bitvě nad Cartagem vyslovil přání navrátit se domů,⁴⁷ g) Machiavelli relativizuje v obou spisech význam království a vysloveně se staví proti neomezené královské moci, připouští, že neomezená moc královská se může projevit pouze tam, kde jde o záležitosti vojenské, přičemž ovšem král má včas dbát, aby rozpustil žoldnéřské vojsko, neboť jinak toto ohrožuje vlastní království,⁴⁸ h) v posouzení římského císařství; římské císařství je hodnoceno stejně negativně jako v *Discorsi* (a to i pokud jde o vojenství),⁴⁹ ch) ve srovnání Říma a Benátek, které jasně vyznívá ve prospěch Říma, i) v ocenění milice;⁵⁰ v *Arte della guerra* Machiavelli dokonce upřesňuje třídní charakter milice — zřejmě podle Vegetia — a to tak, že by vedle řemeslníků měli být přijímáni do milice i rolníci.⁵¹ I paralely mezi válečnictvím Švýcarů a antickými vzory jsou v obou spisech zdůrazněny stejně. Konečně Machiavelli nesvaluje vinu za špatný vojenský stav na lid, nýbrž na knížata.

I v *Arte della guerra* vystupuje do popředí vztah mezi Toskánou, lépe

⁴² Srovnej např. *Arte della guerra* v *Arte della guerra e scritti politici minori* a cura di Sergio Bertelli, Milán 1961, str. 325, 339, 348, 357, 352.

⁴³ *Tamtéž*, str. 332.

⁴⁴ *Tamtéž*, str. 335.

⁴⁵ *Tamtéž*, str. 338, 342.

⁴⁶ *Tamtéž*, str. 337.

⁴⁷ *Tamtéž*, str. 338.

⁴⁸ *Tamtéž*, str. 337.

⁴⁹ *Tamtéž*, str. 337, 340, 357.

⁵⁰ Machiavelli říká vzhledem k milici: E per questa cagione i contadini che sono usi a lavorare la terra, sono più utili che niuno. *Tamtéž*, str. 350.

⁵¹ *Tamtéž*, str. 362.

řečeno Florencií, a Machiavelliho republikánskými představami, založenými na rovnosti, představami, které měly být ztělesněny v antických republikánských ideálech (tak např. v samotném způsobu života Švýcarů). Shledáváme tedy, že neexistují nějaké podstatné rozdíly mezi Arte della guerra a Discorsi.

Že se Machiavelliho názor na užitečnost monarchie a republiky řídil prakticky poměrem k Florencii, tedy oblasti, kde panovala podle jeho mínění největší rovnost, o tom konec konců podává svědectví i Machiavelliho spis o reformě florentského státu z r. 1519, spis, který datem svého vzniku koincideuje s Arte della guerra. Machiavelli v něm ukazuje, že pokud jde o vládní formy ve Florencii, není v podstatě správné uvažovat o království, neboť ve státech, v nichž panuje princip rovnosti, lze království zřídit velmi obtížně. Naopak v oblastech, v nichž převažuje silný prvek feudální, lze jen s námahou zřídit republiku, neboť feudálové se nedají zvládnout zákony a k ovládnutí feudálů je především nutná moc.⁵²

Machiavelli však v případě Florencie připouští možnost jakési civilní monarchie (*principatus civilis*), tj. klade důraz na takovou monarchistickou vládní formu, která současně respektuje republikánské instituce, i když ovšem instituce značně deformované. Je vidět, že se zde snaží především vyrovnat s realitou medicejského panství. Zároveň však je zřejmé, že monarchistické prvky připouští v ústavě především tam, kde pojednává o ozbrojené síle, kontrole soudnictví a zákonodárství knížetem.⁵³

Fakticky základní koncepce Machiavelliho spisu o reformě florentské ústavy tvoří přesnou paralelu k Machiavelliho pojetí „*principatus civilis*“ ze 17. a 18. kapitoly I. knihy Discorsi.

Machiavelli se kloní k názoru, že je těžké udržet ve zkažených městech republiku. Konstatuje však, že v případě, že bychom se o to chtěli pokusit, bylo by ji nutné přiblížit více monarchistické než republikánské vládní formě, aby lidé, kteří se ve své zpupnosti nedají polepšit zákony, byli drženi na uzdě „skoro mocí královskou“.

Je tedy zřejmé, že Machiavelli oslabuje republikánské ideje, pokud jde o současný stav, hledaje momentální řešení vládní formy ve Florencii. Zároveň Machiavelli vyzdvihuje ostřeji i nutnost třídního kompromisu.

Tato skutečnost se pak obráží ještě více i v Machiavelliho florentských dějinách *Istorie fiorentine*. Zcela oprávněně konstatoval již H. Baron, že Machiavelli hledí na florentské dějiny především z hlediska, jak se v nich „vyčerpal princip svobody“.⁵⁴ V *Istorie fiorentine* možno skutečně nalézt řadu ústupků od antické tradice a je zde podáno poněkud jiné hodnocení

⁵² *Discorso sopra il riformar lo stato di Firenze* v N. Machiavelli, v *Arte della guerra e scritti politici minori*, díl. cit., str. 267.

⁵³ *Tamtéž*, str. 268 a n.

⁵⁴ H. Baron, dílo citované, str. 250.

historických souvislostí než v *Discorsi*. Především se klade i mnohem větší důraz na dorozumění ve státě⁵⁵ — tj. prakticky mezi měšťanstvem a šlechtou (*nobili*) — které se uskutečnilo ve Florencii např. v revidovaných *Ordinamenta iustitiae*.⁵⁶ I když ovšem i zde je pravda, že kompromis mezi rozličnými antagonistickými složkami nestojí na prvním místě. Mnohem více však než v *Discorsi* vyzdvihuje Machiavelli v *Istorie fiorentine* temné stránky lidovlády, např. tam, kde líčí důsledky *Ordinamenta iustitiae* nebo skutečnou vládu širokých mas (např. povstání *Clompi*).⁵⁷

Ústupky, které činí Machiavelli Mediceům, jej vedou i k odlišnému pojetí třídních bojů. Machiavelli částečně reviduje své pojetí třídních bojů v antice, jak je podal v *Discorsi*, a někde dokonce třídní boj odsuzuje jako celek. Hledá příčiny nepřátelství mezi lidem a šlechtou v tom, že tito chtějí poroučet a oni nechtějí poslouchat. Jeví se mu však i jako prapříčina různých zel v republice. Na druhé straně ovšem nepopírá, že v Římě se rozpory řešily zákonem a konec konců se právě ve vnitřních bojích mohla projevit statečnost. Jako důvod se ovšem udává, že v Římě chtěl lid vcelku žít ve shodě se šlechtou, kdežto ve Florencii usiloval o výlučnou vládu, a proto prakticky vyloučil šlechtice z účasti na vládě. V Římě byl lid uspokojen a šlechta se nemusila vzdát svých hodností. Zákony, které však byly ve Florencii vydány, nevedly k prospěchu celku, nýbrž výhradně k prospěchu jedné části občanů.⁵⁸

V *Discorsi* vidí Machiavelli v boji mezi urozenými a lidem první příčinu toho, proč se udržela římská svoboda.⁵⁹ V *Istorie fiorentine* vyzdvihuje především průvodní negativní rysy těchto bojů. Přes tyto rozdíly nelze nevidět ovšem základní shodu mezi *Discorsi* a *Istorie fiorentine*. I *Istorie fiorentine* vyznívají nakonec ve svých hodnoceních ve prospěch lidu.

Lze tedy shrnout. Machiavelli byl od počátku ideologem středního florentského měšťanstva a zdůrazňoval vždy městský prvek ve vztahu k ústavě, a to počínaje svými diplomatickými zprávami z Německa a Francie. V druhé etapě svého vývoje si byl neobyčejně dobře vědom, že existuje souvislost mezi republikánskými ideály a městskou společností, a zdůrazňoval nutnost antické tradice, kde se nabízela možnost její aplikace, tedy na místech, kde podle něho převládal princip rovnosti a kde se neprojevovala výrazně nadvláda feudálů. Tak tomu ovšem nemohlo být v *Il Principe*, neboť v tomto spise řešil Machiavelli úkol sjednocení Itálie, kte-

⁵⁵ N. Machiavelli, *Istorie fiorentine*, testo critico, ed. Plinio Carli, Florencie, 1927, str. 132—133.

⁵⁶ *Tamtéž*, str. 82 a n.

⁵⁷ *Tamtéž*, str. 173.

⁵⁸ *Tamtéž*, str. 132 a n.

⁵⁹ Machiavelli, *Discorsi*, kn. I, kap. IV, dílo cit., str. 137.

rá v převážné části svých oblastí byla zemí vysloveně feudální. Machiavelli mohl v *Il Principe* maximálně garantovat jistá práva měšťanů, ale nemohl připustit, aby se politické představy středního měšťanstva staly závazné pro sjednocení celé Itálie. Je tedy zřejmé, že antické prvky v republikánské podobě vystupují u Machiavelliho především v oněch částech jeho spisů, v nichž se zabývá Florencií a toskánskými městy. K antické republikánské tradici dovedly Machiavelliho nejen diskuse Orti Oricellari, nýbrž přímo i politická realita, již chtěl zobecnit. Antická tradice v republikánské podobě byla pak u Machiavelliho příznačná i v době, kdy došlo k obnovení panství Mediceů. Ovšem je pochopitelné, že principát medicejského vzoru nutně antickou tradici deformoval. Pokud jde o jednotu i případnou rozdílnost Machiavelliho díla, nelze spouštět z očí skutečnost, že tato jednotu či rozdílnost se formovala z hlediska úkolů, které chtěl Machiavelli řešit.

Zur Frage der Einheit der Schriften Machiavellis

Jaroslav Kudrna

(Zusammenfassung)

Der Autor sucht das alte Problem der Einheit der Schriften Machiavellis von neuem aufzurollen. Deshalb kann der Aufsatz auch als eine Art Kontroverse mit den Ansichten von Chabod und Baron betrachtet werden. Als Masstab für die Beurteilung der Übereinstimmungen und Gegensätze in den einzelnen Schriften Machiavellis mag das Verhältnis zur bürgerlichen Gesellschaft dienen, wobei die bürgerliche Gesellschaft im Sinne der Marx'schen Frühschriften zu begreifen ist.

Von diesem Gesichtspunkt aus kann dann nachgewiesen werden, dass die Schrift „*Il Principe*“ mit den *Discorsi* besonders in der Auffassung der Legalität, Rechtsmässigkeit, und in der Einstellung zu den deutschen Städten viel gemeinsames hat. Dasselbe gilt dann auch von der Auffassung des französischen Königtums, wobei in beiden Schriften das negative Verhältnis, das das französische Königtum gegen die feudale Anarchie eingenommen hatte, hervorgehoben wird. Eine teilweise Übereinstimmung zwischen den beiden Schriften kann man auch bei der Einschätzung der Festungen und der Rolle Savonarolas finden. Auf der andern Seite sind hier jedoch einige Abweichungen nicht wegzudiskutieren. So neigt Machiavelli im *Il Principe* zu der Ansicht, dass der Fürst die Festungen auch gegen den inneren Feind mit Nutzen gebrauchen könne. Der Fall Savonarolas wird dann im *Il Principe* eher nach dem Erfolg seiner politischen Taten beurteilt. In den *Discorsi* dagegen wird Savonarola hauptsächlich nach seinen moralischen Qualitäten eingeschätzt. Erhebliche Unterschiede zwischen diesen zwei Werken sind bei der Beurteilung des Fürsten von Valentino, Cesara Borgia, zu beachten. Im *Il Principe* sieht Machiavelli im Fürsten einen Erneuerer der Rechtssicherheit und einen erbitterten Feind der Feudalen, der viel zur Sicherung des inneren Friedens beigetragen hat; in den *Discorsi* wird er überhaupt nicht beurteilt. Der Hauptunterschied jedoch tritt besonders an jenen Stellen zutage, wo Machiavelli die Rolle der Tyrannis untersucht. Während in den *Discorsi* die Tyrannis ausgesprochen bürgerlichen Ursprungs ist,

wird im *Il Principe* besonders die Praxis der feudalen Signorien und der feudalen Monarchien einbezogen. Dies führt Machiavelli auch zu einer unterschiedlichen Einschätzung der antiken Tradition. Im *Il Principe* werden besonders die Staatspraxis der persischen Monarchie, die Tyrannis des Agathokles und bestimmte Etappen der römischen Kaiserzeit berücksichtigt; die republikanische Tradition wird entweder völlig ignoriert oder nur nach der technischen Seite der politischen Handlung beurteilt.

Der Autor sucht den Hauptunterschied zwischen den *Discorsi* und dem *Principe* damit zu klären, dass in den *Discorsi* die Erfahrungen des Stadtstaates verallgemeinert werden, während im *Il Principe* der Versuch unternommen wird, ein Rezept für die Einigung von ganz Italien zu liefern. Obgleich also die Erfahrungsbasis in beiden Schriften dieselbe ist, hängen die Differenzen beider Schriften von der unterschiedlichen Einstellung zu den gegenwärtigen Problemen Italiens ab. Was die übrigen Schriften Machiavellis betrifft, ist kein bemerkenswerter Unterschied zwischen den *Discorsi* und der *Arte della guerra* zu sehen, während in den *Istorie fiorentine* eher Relativismus, Verachtung der Volksmassen und eine viel negativere Beurteilung der Klassenkämpfe im Vordergrund stehen.